

*Томбулатова І. І.,**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри української літератури та компаративістики**Одеського національного університету імені І. І. Мечникова**<https://orcid.org/0000-0002-2396-2902>*

КОНЦЕПТ «МЕЖА» У ПОЕТИЧНІЙ ЗБІРЦІ «ПАПІРОСИ» Ю. ІЗДРИКА

Анотація. Актуальна стаття – спроба дослідити проблему лімінальності в сучасній українській літературі. Проблема концепту «межа» є, по суті, міждисциплінарною, тому окрім літературознавчої теоретичної думки варто звернутися до праць сучасних філософів та психологів, щоб краще орієнтуватися в типах або стадіях лімінальності тощо. Більше того, очевидно, що питання різних аспектів концепту «межа» досліджували з часів Платона, що свідчить про те, що в науковій думці проблема була і залишається актуальною. На сучасному етапі розвитку, у глобалізованому світі, коли питання меж і кордонів активно переосмислюється у психології та соціологічних науках і, як наслідок, в мистецтвознавстві та літературознавстві, не можемо полишати цю проблему без уваги. Про концепт «межа» в літературі можна говорити, аналізуючи різні рівні тексту (як поетичного, так і прозового). У широкому сенсі ми можемо говорити про дослідження компаративного характеру або, наприклад, з точки імагологічної перспективи вивчення питання. При цьому маємо зазначити, що проблему межі може бути пов'язано не з географічною / фізичною межею, але й психологічним переходом / змінами, дифузною ідентичністю персонажа / системи персонажів, як ознаки унікальної чи, навпаки, створення збірного образу з притаманною дифузною ідентичністю. Часто ініціації у тексті літературного твору теж втілено за посередництвом перетину межі, психологічної або метафізичної. Багатошаровий світ літературного тексту, лімінальні хронотопи – все це пов'язано зі специфікою конструктивів концепту «межа», як авторських, так і реципієнта, що декодує авторський літературний текст. У статті досліджено особливості зображення / вираження концепту «межа» у збірці «Папіроси» Юрія Іздрика 2017 року. Збірка налічує лише 25 віршів, але окрім літературної художності їх насичено філософським підтекстом, алюзіями та широким спектром художніх деталей. Ліричний герой схильний до рефлексії та медитативності. Таким чином, у збірці можемо спостерігати набір різноманітних утілень концепту «межа».

Ключові слова: межа, лімінальність, ідентичність, код, семіотика, художній світ, сучасна поезія.

Постановка проблеми. Питання лімінальності є завжди актуальним у процесі аналізу / інтерпретації мистецтва, оскільки саме мистецтво є трансформацією дійсності через призму співтворчості автора та реципієнта. При цьому будь-який мистецький артефакт (у тому числі літературний текст) існує як «межа», «поріг» та «перехід» до сприйняття чогось ще невідомого. Послідовність ряду таких переходів можемо спостерігати у процесі літературної комунікації, як зазначає П. Іванишин «... експлікована нами схема літературно-художньої

комунікації виглядає таким чином: письменник (автор) – авторський художній твір – художній текст – читач (реципієнт) – читачий художній твір» [1, с. 206].

Концепт «межа» у літературі може мати широкий спектр реалізації, оскільки може стати частиною широкого компаративного чи вузького, наприклад, імагологічного дослідження (коли йдеться про питання аналізу різних національних літератур, особливостей автообразу або гетерообразу, межі у бінарній опозиції «свій-чужий» тощо), проблеми фронтиру у літературі, топосу як межі, аспектом дослідження дуальності художнього світу (наприклад, коли в творі йдеться про дійсність та потойбічний світ), та навіть специфіки феномену двійництва, дифузної ідентичності персонажів / ліричних героїв або фактору стану зміненої свідомості як домінантного для деяких літературних текстів і т. д.

Аналіз публікацій. Концепт «межа» не є суто літературознавчою проблемою, отже, дослідження лімінального у літературних текстах має базуватися не тільки на літературознавчих джерелах, але й враховувати міждисциплінарний аспект наукової проблематики, що мотивує звертатися до, як мінімум, філософських та психологічних наукових розробок, що допомагають краще зрозуміти суть теоретичного питання та розширити перспективу його сприйняття. Саме тому вважаємо за необхідне залучити до теоретичного блоку праці «Лімінальність суб'єкта як відкрита проблема в психології дорослого» (2022) [2], та «Лімінальність як концепт філософії (до обґрунтування трансформативного навчання)» (2015) [3]. Щодо літературознавчих розробок, то цікавою видається праця Ю. Ганюшенка «Замулене межиріччя: межа як конструент ідентичності в романі «Месопотамія» Сергія Жадана» (2017) [4]. Такий мікс міждисциплінарної теоретичної бази дає можливість більше заглибитися у дослідження, оскільки ми маємо справу не просто з текстом, а й з конкретною фігурою автора у конкретному контексті, що впливає і на лімінальні простори, і на лімінальну ідентичність ліричного героя віршів.

Мета. Актуальне коротке дослідження – спроба наукової інтерпретації специфіки концепту «межа» та особливостей залучення лімінального у текстах Юрія Іздрика (збірка «Папіроси», 2017) [5].

Основна частина. Розпочати це коротке дослідження варто з визначення осового теоретичного поняття, отже «лімінальність – перехідний стан між чимось. Слово «лімінальний» означає «перебувати на рубежі» двох частин, двох сутностей, при цьому не будучи частиною ані першої, ані другої» [6]. Концепт «межа» є актуальним у процесі дослідження сучасної літератури, оскільки одним з важливих аспектів існування сучасного

супільства є глобалізація, що ставить питання про існування меж або трансформації поняття «межа». Л. Горбунова здійснює у статті «Лімінальність як концепт філософії (до обґрунтування трансформативного навчання)» ґрунтовний аналіз лімінального у різні епохи, торкається діалектики понять «межа» і «безмежність», звертається до праць філософів, починаючи з Платона та Канта й підсумовує щодо сучасності: «В епоху глобалізації і зростання темпів розгортання інформаційно-комунікаційної революції люди усвідомлюють, що мають подолати старі бар'єри (у вигляді ментальних і когнітивних стереотипів, моральних передсудів, застарілих традицій і забобів, ідеологічних кліше тощо) і створити новий порядок з хаосу, що відкрився в процесі руйнації старих інститутів і структур; вони стоять перед викликом по-новому організувати цей хаос і каналізувати його енергію відповідно на створення нових можливостей і перспектив буття, на становлення більш гармонійних структурних упорядкувань. Ми повинні усвідомлювати лімінальний, тобто перехідний, характер хаосу як безмежності, що воліє до встановлення нових меж і формування нових визначеностей» [3, с. 89-90]. Говорячи про поезію та ліричного героя маємо виходити з питання психології особистості, тому вважаємо, що варто акцентувати, звертаючись до дослідження Є. Кучеренка, який пише, що «В основі лімінального стану – вимушена втрата усталеної ідентичності або свідомо відмова від неї на тлі пошуку нової» [2, с. 51]. Відомо, що взаємодія з мистецьким текстом – завжди перетин ідентичностей, досвідів, життєвих шляхів, «зустріч» і необхідність перетину цього «порогу», що і дозволяє літературному тексту існувати. Але іноді сам ліричний герой має дифузний тип ідентичності, або знаходиться у лімінальному просторі чи перебуває у стані зміненої свідомості, стані «між» виходом з реальності та поверненням у дійсність.

Вивчаючи сучасну літературу, Ю. Ганошенко підкреслює: «Філософсько-антропологічне розуміння межі сформувалося ще в архаїчний період первісних апорій людства, тому належить до засадничих основ концептосфери людини, є одним з первнів розгортання осягнення нею і зовнішніх (усвідомлення просторовості власного буття), і внутрішніх (осмислення окремішності свого «Я»), і соціальних (ідеологізація співбуття) ландшафтів. Без суттєвих змін своєї знакової природи межа (кордон, край чи інші дескриптори) залишилася одним з найважливіших структуротвірних факторів існування особистості й до сьогодні, багато в чому визначаючи феномен ідентичності» [4, с. 14]. Вочевидь, це архаїчне розуміння концепту «межа» залишається багато в чому актуальним і тому є частиною художнього світу літературних текстів у різних аспектах їхнього втілення і заслуговує на увагу в процесі тлумачення / інтерпретації.

Збірку Ю. Іздрика «Папіроси» (2017) обрано для такого дослідження, оскільки у ній концепт «межа» втілено різноманітно, його імплементовано на різних рівнях тексту. Розпочати варто з поетики назви збірки, оскільки вона містить свого роду семіотичний код – лімінальний за своєю суттю. Сам процес паління – процес лімінальний, це певний період часу, коли індивід «відволікається» або знаходиться у стані зміненої свідомості, що «вириває» його з дійсності, при цьому варто зазначити, що сам процес паління папірос / сигарет може бути спровоковано будь-яким станом: тривожністю, бажанням сповільнитися, «перемкнутися», навпаки – сконцентруватися;

побути наодинці з собою та своїми думками чи на протигагу – причина мати час для спілкування з кимось, тощо. Важливо те, що сама папіроса та час, витрачений на паління – це певна межа, яку долають певний період часу за певних умов. Більше того, є ситуації, коли цей акт може конкретним чином вплинути на людину, її вчинки та досвід, змінити її думку, стан або й спонукати до чогось. Такі залежності визначено як «... a kind of refugee story» («певна історія біженця» – переклад мій, ІТ) [7, с. 229], у будь-якому випадку, як своєрідну форму ескапізму, перебування у хронотопі «між». Такий художній топос створено автором у тексті «BITTER-SWEET», де чітко означено межі «локації» та того, що у цьому художньому світі перебуває / відбувається: «полюси мого світу – карамель і полин / поміж ними – пустельні поля магнетизму / і нема тут ні наслідків ані причин / навіть межі означені дуже приблизно» [5, с. 14]. Цікавим є той факт, що «межа» у цьому випадку не є порожнечою, вона наповнена та наближається до безмежжя, як пише Л. Горбунова: «Межа володіє формативними можливостями, ось чому такі терміни як межа, ідеї, форми і ейдос є настільки важливими для Платона; але такі формативні можливості можуть бутити активовані тільки за умов доступності певного безформного матеріалу: якщо створена лімінальна ситуація, що зняла колишні обмеження. Простір «між» є тимчасовою ситуацією між двома структурними порядками, тобто самим апейроном. Це той момент, коли правильна кількість може бути визначена знову-таки в просторі «між» одиницею і нескінченною безліччю, позаяк в умовах лімінальності знімається контраст між окремими перспективами» [3, с. 69]. Якщо говорити про концепт «межа» як про символічне втілення порогу / переходу, то таку лімінальну ситуацію зустрічаємо у тексті «ZOOM»: «цей будинок стоїть над термальними водами / де на скелі завжди зелене трава / тут немає доріг і стежки не доходять / не здолавши крутий кам'яний перевал / пізнє сонце сідає і дивиться косо / на галявину де попри пізню пору / ще застелено стіл і не прибрано посуд / та нікого живого не видно довкруг / тільки чайки вгорі медитують на вітрі / звідти видно їм все – береги океан / а внизу наче марево гусне повітря / і повзе між камінням вечірній туман / видно чайкам і скелю й будинок на скелі / і неприбраний стіл і розсипану сіль / і присипаний сіллю чорний перелік / незнайомих / чужих / нерозгаданих / слів» [5, с. 18-19]. Художній світ структуровано за посередництвом фізичної перешкоди (кам'яний перевал), яка є межею між світом будинку та світом за скелею, на якій цей будинок стоїть, а також семіотичною межею (туман), понад ним чайки бачать світ внизу, але при цьому в нижній частині світу – спустошення, життя, яке застигло, в якому є тільки згадки про життя. Відомо, що туман з семіотичної точки зору є межею, яка спотворює бачення, не дає повної чіткої картини. Традиційно, вважають, що «Widely, though, fog is taken to represent confusion, uncertainty, indefiniteness, a state between the real and the unreal» («часто, тим не менш, туман репрезентує сум'яття, невизначеність, неясність, стан між реальним та нереальним» – переклад мій, ІТ) [8, с. 76]. Варто підкреслити й таку художню деталь, що фізична та семіотичні межі у тексті є цілісним динамічним художнім образом – «і повзе між камінням вечірній туман» [5, с. 19], додаючи до простору ще й ознаки лімінального часу, оскільки вечірній – це ознака часового періоду «між» відрізками «день» та «ніч». Семіотичний код атрибуту «вечірній» – «is the interval between day and night, a darkening that still holds

within itself the final, residual luster of the sun, now mythically embarked on its night-sea journey. It is this soft, gradual dissolution of the diurnal light simultaneous with the rising of the moon and the evening stars that evokes such a mixture of elements: the erotic, seductive, melancholy, quiescent, night's magical or sinister possibilities, solitude, cessation and return» («це проміжок між днем та ніччю, потемніння, але не повне, залишок сонця, що в моменті розпочинає подорож морем ночі. Це м'яке, поступове розчинення денного світла одночасно з виходом місяця та вечірніх зірок, що пробуджує наступну суміш елементів: еротичні, звабливі меланхолічні, безмовні, нічно-магічні або зловісні можливості, усамітнення, зупинка і повернення» – переклад мій, ІТ) [8, с. 94]. Тобто – цей перехідний час – період переходу від сонячної вітальності до нічної мортальності. Як бачимо, у поетичному тексті створено автором багатшаровий художній образ межі, що має кілька аспектів втілення у тексті.

В аналізованій збірці є ще кілька текстів, що апелюють до образів межі з фокусом саме на часовому коді, наприклад: «AFTER DARK», «LATE EVENING BLUES».

Приклад лімінального як метафізичного переходу – ще один непересічний текст зі збірки – втілено у тексті «SIMPLE PLEASURE»: «... життя – незнищенна дурна безконечність / а смерть – і брудна й недолуга наймичка / я з ними двома задовбався вже – чесно! / я з ними вже тут натворив стільки зайвого! / я звідси вже йшов би / бо час припиняти / страшенький це сон / генетичну цю казку... / тут кажуть ще буде якась афтепати / та це вже без мене / будь ласка / будь ласка» [5, с. 43]. Бачимо, що у тексті життя та смерть не утворюють межі світу, оскільки смерть усвідомлюється як частина життя, а кінець / вихід репрезентовано, як звершення сну / казки, що ставить питання про справжність життя як такого, бо казка – це світ сконструйований, художній, а сон – світ ілюзій. Отже, метафізичний перехід тут не традиційно з реального світу до невідомого, а з життя як віртуального світу, який означено як «незнищенна дурна безконечність», тому художній образ межі тут сконструйовано як вихід, але її перетин стає дискусійним, і простір «між» набуває ознак простору безмежжя.

Аналізуючи збірку Ю. Іздрика «Папіроси» ми (реципієнти) стикаємося з різноманітними репрезентаціями концепту «межа». Створено і образи лімінальних просторів, і лімінального часу, і втілення концепту «межа» як метафізичного переходу, подолання порогу або як межового стану ліричного героя.

Висновки і перспективи. Актуальне коротке дослідження доводить, що вивчення проблеми лімінального у літературознавстві може стати цікавим та важливим ракурсом, іншою перспективою «бачення» і, як наслідок тлумачення літературного тексту. Звернення до концепту «межа» може допомогти розширити можливості інтерпретації простору та часу в художньому тексті та глибше аналізувати стан ліричного героя, який, вочевидь, часто є в основі всього літературного тексту як цілісності. Більше того, вважаємо, що у прозових текстах функції концепту «межа» можуть бути ще більш різноманітні та мати ширшу валентність впливу на конструкти тексту та окремих його частин: хронотоп, систему персонажів або художній світ літературного твору загалом. Отже, дослідження концепту «межа» вважаємо перспективним для аналізу текстів будь-якого жанру та будь-якої культурно-історичної епохи.

Література:

1. Іванишин П. Нариси з теоретичної літературології : герменевтичний досвід. Монографія. Тернопіль: Видавництво «Крила», 2025. 288 с.
2. Кучеренко С. Лімінальність суб'єкта як відкрита проблема в психології дорослого. Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки. Вип. 20 (65). 2022. С. 44-54. DOI : [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2022.20\(65\).05](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2022.20(65).05)
3. Горбунова Л. Лімінальність як концепт філософії (до обґрунтування трансформативного навчання). Філософія освіти. 2015. № 2 (17). С. 65-94. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhilEdu_2015_2_4
4. Ганошенко Ю. Замулене межиріччя: межа як конструктор ідентичності в романі «Месопотамія» Сергія Жадана. Наукові праці [Чорноморського державного університету ім. Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. П. Могили, 2017. Т. 301, Вип. 289. С. 14-18. URL: 117897-Текст статті-249773-1-10-20171207.pdf
5. Іздрик Ю. Папіроси. 25 віршів без фільтра. Чернівці: Видавництво «Книги – XXI», 2017. 103 с.
6. Лімінальність. URL: <https://slovotvir.org.ua/words/limynalnist>
7. Mate G. The Myth of Normal. Trauma, Illness & healing in a Toxic Culture. London: Penguin Random House UK, 2022. 562 p.
8. The Book of Symbols. Reflections on archetypal Images. Koln: Taschen, 2010. 807 p.

Tombulatova I. The concept “borderline” in the poetic collection “Papirosy” by Yu. Izdryk

Summary. An actual article is an attempt to explore the problem of liminality in a contemporary Ukrainian literature. The problem of the concept of "border" is essentially interdisciplinary, in addition to literary theoretical thought, one should refer to the works of modern philosophers and psychologists to better navigate the types or stages of liminality, etc. Moreover, it is obvious that the issues of different aspects of the concept of the "border / borderline" have been investigated since Plato's time, which indicates that in scientific thought the problem was and remains relevant in humanities. At the present stage of development, in a globalized world, when the issue of boundaries and borders is actively rethinking in psychology and sociological sciences and, as a consequence, in art and literary studies, we cannot leave this problem without attention. The concept of "border" can be discussed in literature by analyzing different levels of the ext. In a broad sense, we can talk about comparative research or, for example, from the point of imagological perspective of study. At the same time, we should point out that the issue may not be related to the geographical / physical boundary, but also the psychological transition / change, the diffuse identity of the character / characters system, as signs of unique or, conversely, the creation of a collective image with diffuse identity. Often, the initiation in the text of a literary work is also embodied through the intersection of the limit / border, psychological or metaphysical. The multilayered world of a literary text, liminal chronotopes – all this is related to the specifics of the constructs of the concept "border", both writer and recipient, which decodes the author's literary text. The article examines the features of the image / expression of the concept of "border" in the collection "Papirosy" by Yu. Izdryk, 2017. The collection has only 25 poems, but in addition to literary artistry, they are full of philosophical implications, allusions and a wide range of artistic details. The lyrical hero is prone to reflection and meditateness. Thus, in the collection we can observe a set of various peculiarities of the concept "border / borderline".

Key words: borderline, liminality, identity, code, semiotics, artistic world, contemporary poetry.

Дата першого надходження рукопису
до видання: 15.08.2025

Дата прийнятого до друку рукопису
після рецензування: 12.09.2025

Дата публікації: 21.10.2025